

Поліщук Г. В.

аспірант кафедри графічного дизайну

Харківська державна академія
дизайну і мистецтв

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИПАЖУ ЯК НАОЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА ПРИКЛАДІ МЕДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. В статті розглянуто політипаж з точки зору його користі для розвитку медичної освіти та науки, а саме історична практика використання типових кліше у визначних медичних наукових працях та навчальних посібниках.

Ключові слова: політипаж, посібник, ілюстрація.

Аннотация. Полищук Г.В. Исторический аспект использования политипажей как наглядного материала на примере анатомических атласов. В статье рассмотрен политипаж с точки зрения его пользы для развития медицинской науки и образования, а именно, историческая практика применения типовых клише в выдающихся научных медицинских трудах и учебных пособиях.

Ключевые слова: политипаж, учебник, иллюстрация.

Summary. Polishchuk G.V. Historical aspect of the use of duplicated ornament as evident material on the example of anatomic atlases. An article is about the benefit of duplicated ornament for medical education. It is about history of using it in important medical scientific works and textbooks.

Keywords: duplicated ornament, textbook, illustration.

Вступ. В XV столітті починається історія розвитку політипажу – універсального засобу оздоблення друкованої продукції. Ю.Я. Герчук – один з дослідників, що приділив політипажу найбільшу увагу, пише: «Це старий винахід. Він не значно молодший за саму друковану книгу» [2]. Існує багато доказів, що певна ілюстрація могла переходити від одного видання до іншого, а типові кліше поступово перетворились на об'єкти продажу та обміну між типографіями. З появи перших політипажів минуло близько п'яти століть, часом вини набували популярності, часом їх майже не використовували, але і сьогодні типові ілюстрації залишаються актуальним засобом графічного дизайну, тому заслуговують на увагу.

Постановка проблеми. Явище політипажу складне і має багато граней. Енциклопедичний словник тлумачить політипаж як гравюру на дереві у вигляді віньеток та інших малюнків, що застосовують як типові елементи оформлення друкованих видань [1]. Тому, говорячи про явище політипажу, ми звикли уявляти орнаментовані заставки, що несуть лише естетичну цінність. Але, окрім декоративної ролі, політипаж насправді виконував і абсолютно практичну.

Сьогодні найзручнішим способом викладу ілюстративного матеріалу є фотовідбитки, та до появи фотографії саме багаторазові кліше виконували її роль. Більшість наукових видань, що потребували наочності, почали оздоблювати політипажами, так багаторазові кліше стали на службу науці, роблячи книги доступнішими та більш досконаліми.

Починаючи з XVI століття, зустрічаємо політипажі і у виданнях з медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найсвіжіші праці, в яких розглядається явище політипажу, у більшості випадків, присвячені сучасним шрифтовим неалфавітним символам, серед яких статті Ю. Гордона «Яких знаків нам потрібно» (2010), В. Чуфаровського «Накладний декор для стилізації гравірування» (2006) та книжковому декору, як стаття М. Дубини «Орнаментальний декор в оформленні книги» (2000). Однак це поодинокі публікації і тема залишається недостатньо дослідженою.

Найбільш фундаментальною працею у цьому напрямку є робота Ю.Я. Герчука «Епоха політипажів», видана у 1982 році [2]. Вона присвячена набірним декоративним елементам, що використовували на початку XIX ст. в Росії.

Мета роботи: освітити явище політипажу в літературі з точки зору практичної користі для освіти та науки (на прикладі медицини)

Робота виконана за планом НДР ХДАДМ.

Виклад основного матеріалу. Ідея ілюструвати політипажами посібник з медицини належала видатному італійському досліднику професору Андреасу Везалію [4]. В ході роботи він знайшов багато помилок та неточностей у працях попередників Галена, Мондіно та інших. Жодна із сучасних книг не задовольняла вимог Везалія до матеріалу. Оскільки він викладав медицину в Падуйському університеті, то мав на меті підготовку кваліфікованих спеціалістів, для цього були потрібні наочні зразки. Анатомічний препарат мав короткий строк зберігання, тому виникла необхідність альтернативних методів демонстрації зразків.

Надійшла до редакції 27.06.2011

Низький рівень живопису Середньовіччя, складність малювання на пергаменті та нехтування анатомічними знаннями зумовили рідкість медичних ілюстрацій, виключенням були роботи Леонардо да Вінчі та нечисленні замальовки скелета інших авторів [4].

Такими були передумови роботи А. Везалія у виготовленні ілюстрованого посібника з медицини. У 1543 році світ побачив анатомічний атлас, підготовлений професором у співпраці з художником Стефаном Ван Калькармом, учнем Тиціана Вечеллі. До підручника увійшло близько 200 досить точних та детальних анатомічних політипажів, що потім перевидавали у 1874, 1920 та 1946 роках. За допомогою цієї фундаментальної праці науковець зруйнував багато анатомічних міфів, здійснивши прорив у медицині та освіті. Сам А. Везалій писав: «...гравюри сприяють розумінню розтину і відкривають оку все більш ясно, ніж найкращі пояснення [4]. За відгукми критиків, ілюстрації до атласу професора втілювали живий дух Ренесансу, «м'язи людського тіла показані в динаміці. Пози тіл наштовхували на думки про мудрість життя і драматизм смерті».

Після виходу атласу, А. Везалій продовжує роботу, відображаючи свої дослідження у наступних семи книгах, присвячених окремо нервовій, кровоносній, травній та іншим системам, так само детально ілюструючи їх. Згодом, типові ілюстрації супроводжували уже більшість медичних видань.

Політипажі у атласах А. Везалія і зараз представляють не лише історичну, але й наукову цінність. Вони зруйнували багато неточних анатомічних уявлень і стали сходиною для подальшого удосконалення медичних знань.

У XVII столітті Епіфаній Славинецький переклав книгу Везалія російською мовою для викладання анатомії на заняттях у лікарській школі і у слов'яно-греко-латинській академії в Москві, однак переклад був рукописним, тим паче, без політипажів.

Першим російським ілюстрованим анатомічним посібником став атлас Миколи Івановича Пирогова для судових лікарів 1850 року [3]. Він складався із 22 політипажів і 79 сторінок тексту. Прогресивним було те, що ілюстративний матеріал був розміщений безпосередньо в тексті, на відміну від попередніх видань, де він подавався окремим томом.

У Військово-медичному журналі зазначається, що анатомічні зображення М. Пирогова не могли стати доступними для широкого кола російських лікарів через високу собівартість і обмежену кількість примірників, що виготовляли, тому «Редакція вирішила видати ці «Анатомічні зображення» з політипажами, щоб тим самим зберегти коректність і витонченість оригіналу, виготовити його за нижчою ціною більш доступним для кожного і більш зручним для занять у анатомічних театрах». Малюнки М. Пирогова до політипажів відрізнялись від робіт попередників високою точністю передачі пропорцій та найдрібніших елементів.

Згодом, більшість російських видань з медицини оздоблювали політипажами, наприклад, праці Тибетської експедиції 1889-1890 р. під керівництвом М. Певцова, видані у 1892-1894 р., Стислий посібник з гігієни Ф. Ерісмана 1903 р., Книга про здорову та хвору людину Е. Бока 1899 р. та багато інших.

Також політипажі використовувалися для ілюстрування атласів лікарських рослин, що відіграло важливу роль для медицини, адже трави свого часу було основними засобами відновлення здоров'я. Створення чисельних політипажів з зображенням рослин було зумовлене необхідністю правильного розпізнавання видів при збиранні.

Як приклад, можна навести атлас Вольдемара Карловича Варліха «Російські лікарські рослини» 1897 року, в якому міститься описання та лікарське застосування різноманітних трав. Атлас налічує 508 політипажів та 80 хромолітографічних гравюр, що зображають 459 рослин.

У нових виданнях 2005 та 2008 років з тим же ілюстративним матеріалом, книга і тепер є одним з найкращих посібників для лікарів та фармацевтів, що займаються траволікуванням.

Сьогодні при ілюструванні медичних посібників автори так само надають перевагу малюнкам, а не фотографіям, як це поширено в інших видах навчальної літератури. Це можна пояснити більш естетичним та впорядкованим виглядом наочного матеріалу.

Окрім чисельної бази дизайнерських кліпартів для оформлення медичної літератури, дотепер була накопичена велика кількість загальнодоступного ілюстративного матеріалу безпосередньо з анатомії, що використовують повторно, тому його можна вважати сучасними політипажами, які мають інший технічний спосіб втілення.

Поступово освіта виходить на якісно новий рівень розвитку, коли чисельна навчальна література є загальнодоступною, зокрема, у мережі Інтернет, а тому, викладач вже виконує роль керівника та спрямовувача пізнавального процесу, замість колись основної ролі посередника між учнем та інформацією.

На цьому етапі політипаж, або як його прийнято називати тепер «кліпарт», є незамінним інструментом освіти, що суттєво заощаджує час, даючи основний наочний матеріал, на базі якого викладач нашаровує більш складні рівні інформації.

Отже, типові ілюстрації так само корисні для сучасного процесу навчання, як і при створенні першого анатомічного атласу Андреаса Везалія у XVI столітті.

Висновки. Політипаж був і залишається актуальним способом ілюстрування навчальної, зокрема медичної літератури, з його допомогою посібник стає наочнішим і дешевшим, а тому доступнішим для широкого загалу читачів.

Подальші дослідження планується присвятити еволюції політипажу від появи у інкунабулах до сучасних цифрових зразків, прослідити їхній зв'язок та шляхи перетворень.

Список використаних джерел:

1. Великий Російський енциклопедичний словник. — М.: Велика Російська енциклопедія, 2007. — 1888 с.
2. Герчук Ю. Я. Епоха політипажів. Російське типографське мистецтво першої третини XIX століття. — М.: Книга, 1982. — 150 с.
3. Геселевич А. М. Летопись жизни Н.И.Пирогова (1810-1881). — М., 1976. — 100 с.
4. Грицак О.М. Популярна історія медицини. — М.: Віче, 2003. — 464 с.
5. Терновский В. Н. Андрей Везалий. — М.: Наука, 1965. — 256 с.